

Tone Cevc:

Lončene posode pastirjev: skleda in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah

Ljubljana 2000; Založba ZRC, 124 strani, ISBN 961-6358-11-1

Knjiga, ki jo predstavljamo bralcem Geografskega vestnika, sodi zaenkrat še v trilogijo knjig o raziskovanju Velike planine, ki jih je v zadnjih tridesetih letih napisal dr. Tone Cevc. Najprej je leta 1972 izšla Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev (zadnja, 3. izdaja je iz leta 1993), leta 1997 pa knjiga z naslovom Davne sledi človeka v Kamniških Alpah: arheološke najdbe v planinah (1995–1996). Seveda ni ostalo le pri knjigah, Cevčev dosje o Veliki planini obsega tudi številne znanstvene in strokovne članke, med katerimi naj posebej opozorimo na zadnjega z naslovom Tri tisočletja Velike planine, ki je izšel v Kamniškem zborniku (letnik 15, 2000). Cevc se torej ukvarja z dobo, ki jo jedrnatno povzema sklepna misel v knjigi: »*Ko so v začetku 20. stoletja lončene skleda in latvice izpodrinile cenejše in manj občutljive kovinske in porcelanaste posode, se je bolj ali manj prelomno sklenila doba, ki je zaznamovala pastirsko kulturo v planinah v Kamniških Alpah za več kot pol tisočletja.*«

Lično oblikovano knjigo pregledno povezujejo štiri poglavja: Planine (Planine v Kamniških Alpah v poznem srednjem in novem veku), Keramika (Najdišča in najdbe keramike v planinah, Časovna, tipološka in tehnološka podoba skled in latvic iz 15.–20. stoletja), Pastir (Kje in kako so se pastirji oskrbovali z lončenino; Skleda in latvice v življenju pastirjev) in Katalog.

V prvem poglavju avtor predstavlja geografski, zgodovinski in etnološki oris planin v Kamniških Alpah. Zgoščeno predstavi lego najstarejših planin, odmevne najdbe oziroma arheološke sledi o življenju in kulturi človeka, začetke planšarstva in razvoj gospodarske sestave planin (prehod od ovčjih do govejih), izdelke (masten kisli sir v hlebčkih, pusti sir mohant, maslo in skuta) in tehnologijo njihove izdelave ter omembe planin v zgodovinskih virih in dajatve, zapisane v urbarjih. Poglavje sklene z mislimi: »... *O opuščanju paše pričujejo tudi najdbe keramike v ovčjih planinah. Bolj ko se bližamo 19. stoletju, manj jih je. 'Žive' so ostale goveje planine, pa tudi na teh se število živine zmanjšuje...*«

Cevčevo raziskovalno delo ves čas odlikuje interdisciplinarnost, prepletanje osnovnih raziskovalnih prvin lastne, etnološke stroke s prvinami drugih strok, predvsem arheologije. To naravnost potrjuje vsebina drugega, najboljšejnega poglavja, kjer so v uvodu predstavljena najdišča in metode pridobivanja gradiva, lončenine za znanstveno obdelavo. Ob tem avtor upravičeno zapiše, da so »... *raziskave opuščanih srednjeveških planin prinesle mikavna nova spoznanja o zgodovini planšarstva in o materialni kulturi pastirjev v sezonskih seliščih...*«. Raziskovanje opuščanih planin v Sloveniji, ki vključuje predvsem prazgodovinska in rimska najdišča (v zadnjem času pa tudi srednjeveška in novoveška najdišča), lovi z manjšimi zamudami dogajanje drugod v alpskem prostoru (Švica, Avstrija), kar daje rezultatom teh raziskav zaradi možnih primerjav širše razsežnosti.

Geografsko gledano, so bile pod drobnogled vzete opuščene planine nad naravno drevesno mejo, jame, zijalke, balvani in skalni previsi, najdbe pa so večinoma ležale na površju. Odkrivali so jih jamarji, pa tudi naključni obiskovalci, najdeno gradivo pa od leta 1974 zbira in hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Iz odkritih najdišč, najdb in redkih zgodovinskih virov je mogoče povzeti, da so konec srednjega in na začetku novega veka pasli živino na več kot dvajsetih planinah, konec 20. stoletja pa jih je ostala živih le tretjina (Kriška planina, planina Koren, planina Košutna, planina Korošica, planina Ravne, Velika planina, Mala planina in Gojska planina). Med vzroki za opuščanje planin so najpomembnejši gospodarski, ki so narekovali preusmeritev ovčje planine v govejo. Prav najdbe črepov skled in latvic dokazujejo, da so na posamezni planini tudi sirili in so za spravilo mleka uporabljali pretežno lončene posode.

Poglavje Keramika sklene analiza časovne, tipološke in tehnološke podobe skled in latvic od 15. do 20. stoletja. Ker gre za najdene predmete, ki niso stratigrafsko datirani, je časovno opredeljevanje potekalo ob primerjavi tipološko datiranega keramičnega gradiva. Tipološko je gradivo razvrščeno v dve večji skupini posodja, latvice (plitve posode za shranjevanje mleka in smetane) in skleda (v njih se mleko kisa, ponekod pa iz njih tudi jedo). Na oblikovanost skled in latvic je vplivala njihova funkcija: »...

v plitvih skledah se mleko bolje in hitreje kisa kot v globokih. Ljudska izkušnja tudi razlaga, da se mleko bolje kisa v neločenih skledah, medtem ko so za shranjevanje mleka primernejše grafitirane ali znotraj zglajene kakor tudi latvice z enim ali dvema ročajema ...».

Zgodbo o bivanju pastirjev v planinah zaokrožujejo odgovori na vprašanja, kje in kako so se pastirji oskrbovali z lončenino in kakšen pomen je imela v njihovem življenju in delu. Z analizo lastninskih razmerij na planinah (meja med kamniškim in gornjegrajskim gospostvom), zapisov v urbarjih, podatkov o sejmi in izmenjavi izdelkov med mestom in podeželsko okolico je moč predpostaviti, da so kamniški pastirji uporabljali domačo, kamniško keramiko, ki sloni na meščanski tradiciji (način izdelave, oblika, okrasje), v gornjegrajskih pa zadrečko (ta je vezana na podeželsko lončarsko tradicijo). Dosedanje raziskave deloma to potrjujejo, avtor pa opozarja, da je to zanimivo vprašanje moč razrešiti s kemičnimi in mineraloškiimi analizami lončevine in kopišč gline.

Knjigi, ki vsebuje 49 barvnih in črno-belih ilustracij, je na koncu dodan obsežen in nazoren katalog najdb arheologinje Janje Železnikar, v katerem je obdelano več kot osemdeset lončenih predmetov. Opisane so glinene mase, iz katerih je lončar izdelal posodo, tehnike izdelave posod, barva predmetov, dodelava in krašenje, atmosfera žganja in trdota lončevine. Risbe je narisala Barbara Hofman, tuširala pa Dragica Knific Lunder.

Uvodoma omenjena trilogija, ki pomembno dokumentira spoznanja o zgodovini poselitve in rabe planin v Kamniških Alpah, ne izpopolnjuje samo narodove zgodovine temveč tudi vedenje o slovenski gorniški zgodovini. Ob avtorjevi zagnanosti (kljub upokojitvi) in raziskovalnem nemiru bo nedvomno dobila nadaljevanje, ki ga z radovednostjo pričakujemo.

Borut Peršolja

Geografski zbornik/Acta geographica XXXIX

Ljubljana 1999: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 167 strani, ISSN 0373-3398

Devetintrideseti zvezek Geografskega zbornika, ki izhaja od leta 1952 in ga izdaja Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, prinaša pet študij, ki so enakovredno objavljene v angleščini in slovenščini.